

Ankerpunten voor Rotterdamse ouderen

CASUS Ruth Höppner & Jurrian Arnold

De overheid verwacht tegenwoordig van ouderen dat zij voor zorg en ondersteuning een groter beroep doen op informele hulp zoals van familie en vrijwilligers. In de anonieme stad is dat moeilijk. Hoe kunnen stedelijke ouderen sociale netwerken behouden en opbouwen? Met GPS-zenders volgden we veertig ouderen in de Rotterdamse wijk Oud-Charlois en brachten hun mobiliteitspatronen in beeld. De uitkomsten vertaalden we naar ankerpunten voor potentiële ontmoeting.

Afgelopen jaar verscheen het SEV-rapport 'Woonservicegebieden – Klaar voor de volgende ronde' waarin tien experimentele woonservicegebieden in tien Nederlandse provincies werden geëvalueerd. Deze proeftuinen bevinden zich in kleinere gemeentes met 5.000 tot 13.000 inwoners. Ook in grote steden wordt er gewerkt aan de totstandkoming van woonservicegebieden. Zo worden er in Rotterdam op dit moment twintig wijken als woonservicegebied ingericht. De gemeente Rotterdam definieert deze wijken als gebieden waarin 'ouderen en mensen met een beperking zo zelfstandig mogelijk en met behoud van eigen regie kunnen wonen en waarin sprake is van een samenhangend aanbod op het terrein van wonen, welzijn en zorg'.

Informele netwerken

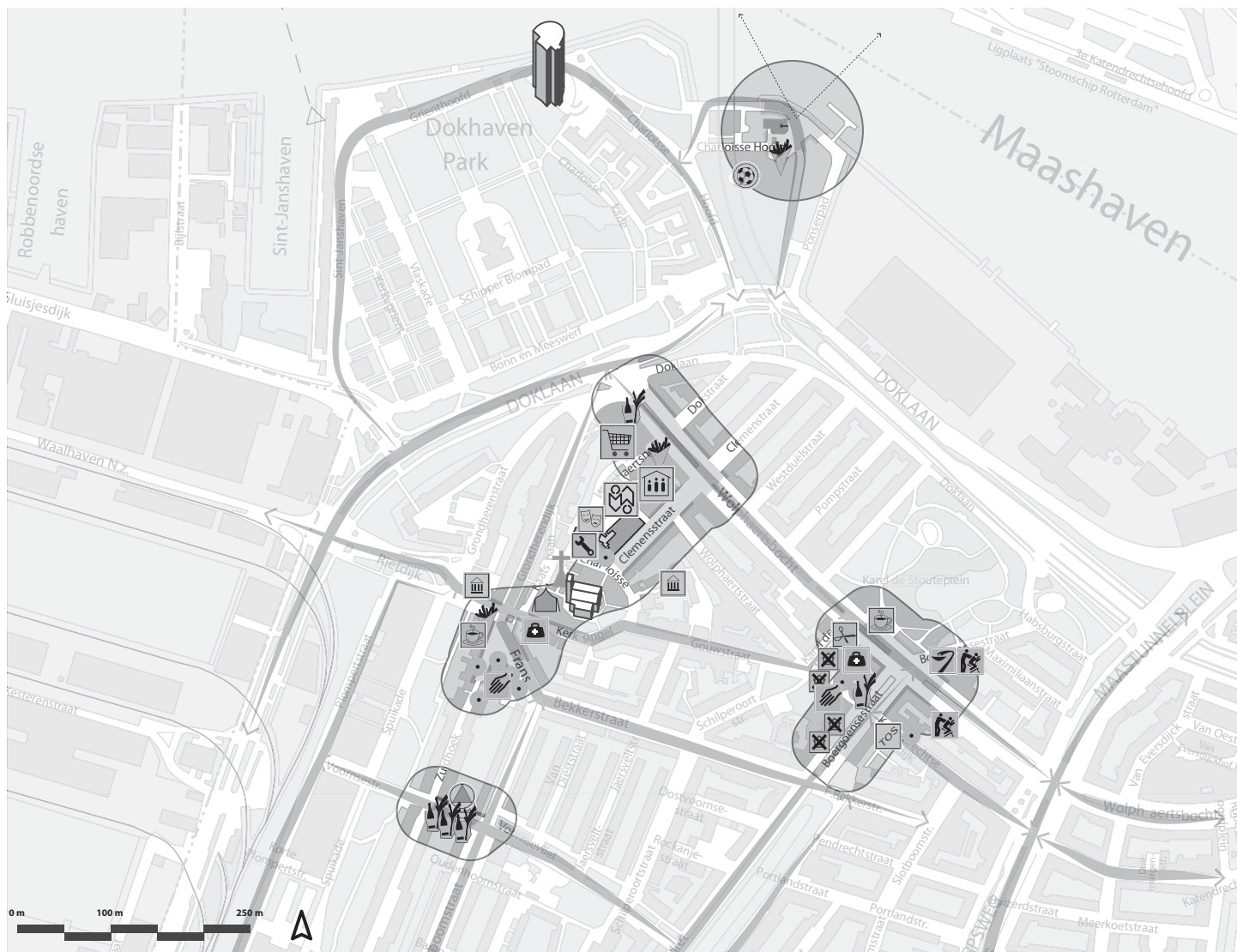
Doordat er steeds minder professionele zorg wordt vergoed moeten ouderen met een zorgvraag vaker een beroep doen op hun sociale netwerk voor informele hulp. Maar juist voor ouderen is het lastig om een sociale netwerk te behouden of op te zetten. Zij hebben immers vaker te maken met sterfte in de relatiesfeer, geen beroepsmatig netwerk, en vaker ernstige gezondheidsproblemen. Het is daarom van belang oudere bewoners te ondersteunen in het behoud en de ontwikkeling van hun sociale netwerken.

In grote steden worden ouderen extra belemmerd in het aangaan van nieuwe relaties. De grootte van de stad, bouwtypologie, bevol-

kingsdichtheid en hoge verhuismobiliteit maken dat de stad anoniemer beleefd wordt. Door bezuinigingen sluiten steeds meer publieke wijkvoorzieningen, zoals buurthuizen of bibliotheken. Ook is de etnische samenstelling sinds de jaren zeventig ingrijpend veranderd. Veel stadswijken zijn tegenwoordig een mengelmoeis van bewoners van verschillende afkomst. Omdat sociale netwerken vaak langs etnische scheidslijnen zijn verdeeld, bemoeilijkt dit de ontwikkeling van contacten in de stad. Men is minder vertrouwd met gedrag en gewoontes van andere groepen en dit verhoogt de drempel om sociale relaties aan te gaan. Het stimuleren van ontmoeting tussen ouderen onderling en tussen ouderen en jongere bewoners is daarom een belangrijk doel in stedelijke woonservicegebieden.

Ontmoeting stimuleren

Waar en hoe kunnen ontmoetingen in de huidige stedelijke context gestimuleerd worden? Hier biedt de theorie van publieke familiariteit van sociologe Talja Blokland een vertrekpunt. Herhaalde ontmoetingen in het alledaagse leven dragen bij aan publieke familiariteit (herkenbaarheid). Door andere bewoners regelmatig in het openbaar tegen te komen leert men elkaar kennen, ook zonder intensief contact te hebben. Men raakt aan elkaar gewend en dat leidt tot een gevoel van onderlinge vertrouwdheid. Volgens Blokland is publieke familiariteit een cruciale bouwsteen voor sociale relaties. Herhaalde ontmoetingen vinden plaats op plekken waar iedereen mag komen en die dagelijks door veel verschillende mensen gebruikt worden. Denk aan bibliotheken, parken en pleinen, maar ook aan de plaatselijke groenteboer of de wachtruimte in een apotheek en de verbindende infrastructuur. Wil men de sociale netwerken van ouderen versterken, dan moeten deze ontmoetingsplekken goed verankerd zijn in de dagelijkse routine van oudere bewoners. De plekken moeten integraal toegankelijk zijn en over functies beschikken die voor hen aantrekkelijk zijn. Ouderen nemen zo vanzelfsprekend deel aan het dagelijkse sociale verkeer, wat leidt tot meer ontmoetingskansen met andere wijkbewoners.

Afbeelding 1: Ankerpunten met dagelijkse voorzieningen en hoofdlooproutes in Oud-Charlois. Bron: Veldacademie

Ankerpunten

Waar bevinden zich deze potentiële ontmoetingsplekken en hoe zijn deze geïntegreerd in het dagelijks leven van ouderen? Om deze vragen te beantwoorden kijken we vanuit het perspectief van oudere bewoners naar de ruimtelijke organisatie van voorzieningen en de buitenruimte. We hebben onderzocht welke plekken ouderen dagelijks aandoen en met welk doel; hoe lang zij er verblijven en welke routes en vervoersmiddelen zij gebruiken om er te komen. Vervolgens is in kaart gebracht welke voorzieningen zich op deze plekken bevinden en hoe zij met elkaar verbonden zijn. De kans op ontmoeting is het grootst op ankerpunten. Dit zijn concentraties van voorzieningen of functies waar de dagelijkse routes van verschillende groepen bewoners elkaar kruisen.

Op ankerpunten kruisen de dagelijkse routines van verschillende groepen elkaar

We doen verslag van twee onderzoeken onder Rotterdamse ouderen in de wijk Oud-Charlois. Voor beide onderzoeken inventariseerden we eerst op wijkniveau het bestaande voorzieningenaanbod om vervolgens de beleving en het gebruik daarvan te analyseren. In het onderzoek 'Assisted living - ontmoetingsplekken in Oud-Charlois' zijn hiertoe veertig bewoners (van 65 jaar en ouder) gevolgd met een GPS-zender, waarmee we hun mobiliteitspatronen in beeld brachten. Voor het onderzoek 'Toegankelijkheid van wijken' zijn gesprekken met verschillende focusgroepen in de wijk gevoerd.

De mobiliteitspatronen laten de afgelegde routes en de duur van het verblijf zien. Aanvullende informatie uit logboeken geeft inzicht in dagritme, reisdoel, motivatie en vervoersmiddel (afbeelding 1). De overlap van dagelijkse routes met fysieke voorzieningen wijzen op potentiële ankerpunten in de wijk (afbeelding 2). Aan de hand van meerdere focusgroepen is bepaald of deze potentiële ankerpunten daadwerkelijk als zodanig worden ervaren. Het bleek dat op de meerderheid van deze plekken bepaalde voorzieningen te vinden zijn zoals een supermarkt, de apotheek of de huisarts, maar er waren ook locaties waarvan het doel in eerste instantie niet duidelijk was. Een typerend voorbeeld is de fietsersentree van de Maastunnel op het Charloisse Hoofd waar senioren hun klapstoel bij de tunnelingang

neerzetten om van de havenactiviteit te genieten, terwijl menig tunnelpassant er even stopt voor een praatje. Veel van de senioren werkten vroeger in de haven en deze plek was van oudsher een ontmoetingsplek voor havenarbeiders. De identiteit en herkenbaarheid van een plek blijken voor de ontmoeting een grote rol te spelen. Het voorbeeld van de ontmoetingsplek aan de fietsersentree laat zien dat een sterke identiteit een tekort aan functioneel programma kan compenseren.

Een andere opmerkelijke uitkomst was dat de actieradius van de bewoners niet samenhangt met hun mobiliteitsbeperking, maar dat vooral de motivatie bepaalde hoe ver men wilde reizen. De motivatie voor een uitstapje bepaalde ook de keuze voor een vervoersmiddel en het inschakelen van haal- en brenghulp. We constateerden daarnaast dat dagelijkse routes sterk beïnvloed werden door een mogelijke koppeling van reisdoelen. Voor veel deelnemers was het belangrijk om een functionele aanleiding te hebben om het huis te verlaten. Functionele activiteiten en doelen werden gebruikt om de doordeweekse dag te structureren. Deze activiteiten combineerden veel bewoners met recreatieve doelen. Men ging niet naar buiten om een wandeling te maken maar om boodschappen te doen en plakte daar dan een wandeling of een visite aan vast. Dergelijke activiteiten werden vaak dagelijks ondernomen. Zo haalden sommige bewoners bijna elke dag, en soms meermaals per dag, boodschappen. Dit spreekt tegen de clustering van voorzieningen in één gebouw, zoals vaak gebruikelijk is in een wijkservicepunt of nabij een woonzorgcentrum. Hiermee vervalt

namelijk de noodzaak om informele ontmoetingen en wandelingen te combineren met het doen van een boodschap of een bezoek aan de apotheek. In ons onderzoek bepaalden goed begaanbare, aangename en veilige routes in hoeverre men reisdoelen wilde combineren. De perceptie van de veiligheid van de route werd ook beïnvloed door de mate van sociale controle tijdens de route. Zo werden twee parken in Oud-Charlois door geen van de ouderen gebruikt omdat deze niet op een dagelijkse route lagen en er weinig sociale controle was.

Veel beleids- en adviesdocumenten focussen op een maximale afstand tot dagelijkse voorzieningen, zoals de supermarkt of de huisarts. Meestal wordt uitgegaan van een radius van 200 of 500 meter voor bewoners met een mobiliteitsbeperking. In ons onderzoek komt naar voren dat naast de fysieke afstand ook andere factoren van groot belang zijn: de motivatie om er te komen, toegankelijke en veilige routes, de mogelijke combinatie met andere reisdoelen en een sterke identiteit van de plek.

Herwaardering ontmoetingsplekken

Ons uitgangspunt is dat herhaalde ontmoeting in het dagelijkse leven publieke familiariteit bevordert, een cruciale bouwsteen voor sociale relaties. Herhaalde ontmoetingen vinden plaats op plekken die door veel verschillende mensen gebruikt worden. Als het om dienstverlening en activiteiten gaat, worden ouderen echter vaak benaderd als aparte doelgroep. Het voorzieningen- en activiteiten aanbod voor ouderen is in veel gevallen gekoppeld aan woonzorgcentra, of er wordt geworven

Afbeelding 2: Beweegpatronen gedifferentieerd op basis van afstand vanaf woonlocatie respondent. Bron: Veldacademie

met leeftijdsaanduidingen zoals 65+-gymnastiek en seniorenzwemmen. Ook als ouderen zelf activiteiten organiseren, bijvoorbeeld in een seniorenflat, gebeurt dit vaak binnen de wereld van de eigen leeftijdsgroep. Ouderen moeten echter vanzelfsprekend onderdeel uitmaken van het dagelijkse leven in de wijk. Op deze manier maken zij meer kans anderen te ontmoeten en zijn zij beter in staat om sociale netwerken te onderhouden. Door dagelijkse bewegingspatronen van ouderen in beeld te brengen en te projecteren op de voorzieningenstructuur van een wijk kunnen we ankerpunten definiëren die op de dagelijkse route van veel ouderen liggen. Ook geven de onderzoeksgegevens inzicht in motivatie van de ouderen voor de keuze van bepaalde routes en ankerpunten. Dit geeft ons de mogelijkheid beter gebruik te maken van de potentie van deze ankerpunten in woonservicegebieden. Het in beeld brengen van ankerpunten onderbouwt investeringen in de voorzieningenstructuur en openbare ruimte.

Niet de mobiliteitsperking, maar de motivatie van bewoners bepaalt hoe ver zij willen reizen

Essentiële voorwaarde is de inbedding van stedelijke ankerpunten in een veilig en integraal toegankelijk langzaam verkeersnetwerk met voldoende rust- en verblijfsmogelijkheden. Ook de voorzieningen in de ankerpunten moeten toegerust zijn op de vaak beperkte mobiliteit van ouderen. Uit ons onderzoek blijkt verder dat ouderen dagelijks gebruik maken van voorzieningen, zoals winkels, een huisarts of apotheek. Gerichtte interventies of activiteiten nabij dagelijkse voorzieningen zouden herhaalde ontmoetingen op deze plekken kunnen intensiveren. Een lees- en koffietafel gekoppeld aan een supermarkt kan van toevallige ontmoeting naar gesprek leiden. Een tentoonstelling in een wachtruimte van de apotheek zou voor gespreksonderwerpen tijdens het wachten kunnen zorgen. Een ander goed voorbeeld is het grote schaakspel in de hal van de Centrale Bibliotheek in Rotterdam, waar jong en oud - allochtoon en autochtoon - soms urenlang met elkaar schaken. Tijdelijke terugkerende evenementen zoals braderieën of straatfeesten kunnen evenzo voor interactie zorgen. Niet alleen omdat deze gezamenlijk georganiseerd moeten worden, maar ook omdat ze de identiteit van een plek positief kunnen beïnvloeden.

We zien daarnaast in ons onderzoek hoe belangrijk een mogelijke koppeling van reisdoelen is. Een activiteitenaanbod of recreatieve voorzieningen hebben meer kans om door een brede bevolkingsgroep gebruikt te worden als zij op de dagelijkse route van zo veel mogelijk bewoners liggen. Andersom kan een ankerpuntenkaart ook een ontoereikend voorzieningenniveau blootleggen. We kunnen bepaalde functies en activiteiten toevoegen om ankerpunten multifunctioneler te maken zodat het voor diverse bewonersgroepen interessant wordt. Een restaurant in een woonzorgcentrum kan andere bewoners aantrekken door bijvoorbeeld kookcursussen of speciale gezinsaanbiedingen. Vaak hebben zorginstellingen interne voorzieningen zoals muziekruintes of sportvoorzieningen. Ook deze kunnen door verschillende bewoners

De identiteit van de fietsrentree van de Maastunnel maakt het een aantrekkelijke ontmoetingsplek. Foto: Veldacademie

gebruikt worden. Zo kunnen zorgvoorzieningen, bestemd voor ouderen, opengesteld worden voor een bredere groep. Op deze manier zijn ouderen in staat meer contacten met andere wijkbewoners te leggen.

Ruth Höppner (ruth@veldacademie.nl) studeerde architectuur in Duitsland en sociologie in Nederland. Sinds 2008 is zij werkzaam als projectleider aan de Veldacademie te Rotterdam. Jurrian Arnold (jurrian@veldacademie.nl) werkt sinds 2009 bij de Veldacademie en studeert stedenbouwkunde aan de TU Delft. Het GPS-tracking onderzoek is tot stand gekomen in samenwerking met de master course Urban Plan & City Analysis, faculteit bouwkunde TU Delft.

Literatuurselectie

- Blokland, T. (2008) Oog Voor Elkaar: Veiligheidsbeleving en Sociale Controle in de Grote Stad. Amsterdam University Press.
- SEV (2012) 'Woonservicegebieden – Klaar voor de volgende ronde'. Veldacademie (2010) Assisted Living, ontmoetingsplekken in Oud-Charlois: een instrumentarium, Rotterdam: Veldacademie, TU-Delft, Cluster Maatschappelijke Ontwikkeling Gemeente Rotterdam. <http://www.scribd.com/doc/44538346/Assisted-Living-Een-Instrumentarium>
- Veldacademie (2012) Toegankelijkheid van Wijken, Rotterdam: Veldacademie, Cluster Maatschappelijke Ontwikkeling Gemeente Rotterdam.